

УДК [930.253+94](477)"1812"

Г. В. ПУТОВА*

**ЗАПИСКА М. Б. БАРКЛАЯ-ДЕ-ТОЛЛІ “ИЗОБРАЖЕНИЕ
ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПЕРВОЙ АРМИИ В 1812 ГОДУ”
У ФОНДАХ ЦДАК УКРАЇНИ**

Документальний огляд списків записки М. Б. Баркляя-де-Толлі “Изображение военных действий I-й Армии в 1812 году”, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Ключові слова: М. Б. Баркляя-де-Толлі; Наполеон I; Перша західна армія; фонд; Франко-російська війна 1812 р.

М. Б. Баркляя-де-Толлі.
Портрет роботи Ф. Вендраміні. 1813 г.

У 2011 р. минуло 240 років від дня народження видатного полководця Михайла Богдановича Баркляя-де-Толлі. Нинішній, 2012 рік, є роком 200-річчя початку Франко-російської війни 1812 р. Ці дві дати, які стоять поруч у довгій вервечці ювілеїв олександрівської епохи та періоду наполеонівських війн, спонукають знов і знов звертатися до джерел, відкривати нове бачення подій того періоду. Обсяг документальної спадщини, що має відношення до війни 1812 р., є настільки великим, що донині залишає дослідникам багатий простір для нових відкриттів. Найбільш цінними серед цих

документів є ті, що виникли в процесі подій або безпосередньо після них, – щоденники учасників війни, листування, службова документація тощо. Усі ці джерела, незважаючи на суб'єктивність відображення описуваних у них подій, все ж таки, мають надзвичайну цінність. Саме до цієї категорії належить записка М. Б. Баркляя-де-Толлі “Изображение военных действий Первой армии в 1812 году”. Записка є докладним

* ПUTOBA Ганна Вадимівна – начальник відділу довідкового апарату та обліку документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

відображенням першого етапу війни 1812 р., вторгнення наполеонівських військ у межі Російської імперії та дії Першої західної армії у перші дні війни, а також поясненням причин тих чи інших дій автора в описаних умовах.

Постать Михайла Богдановича Баркляя-де-Толлі є однією з найдраматичніших у військовій історії XIX ст. Це пов'язано з негативною оцінкою сучасниками його діяльності на посаді командувача Першою західною армією. Вступивши в межі Російської імперії, Наполеон спрямував проти роз'єднаних сил супротивника війська, що перевищували їх за кількістю. Так, проти Першої західної армії, яку очолював М. Б. Барклай-де-Толлі, що складалася з 12 дивізій, було спрямовано близько 17 дивізій французької армії; проти Другої західної армії, очолюваної П. І. Багратіоном, яка мала у своєму складі 6 дивізій, Наполеон виставив 11.¹ За таких умов найбільш правильним для російської армії було почати організований відступ. *“Правда, что с таким предположением должно было пожертвовать некоторыми нашими провинциями, но из двух неизбежных зол надлежало избрать легчайшее, потерять на время часть, нежели навсегда целое”*, – писав Барклай-де-Толлі². Саме цей відступ викликав обурення як у найближчому оточенні імператора, так і у широких колах дворянства. Проте він дав можливість зберегти військові сили і на початку серпня 1812 р. з'єднатися під Смоленськом з Другою західною армією³. Проте і донині історики не завжди дають належну оцінку діям Михайла Богдановича на першому етапі війни.

“Изображение военных действий Первой армии в 1812 году”, написане М. Б. Баркляем-де-Толлі невдовзі після відставки з посади командувача Першою західною армією, є не лише докладним описанням подій, що мали місце у перші місяці після вторгнення Наполеона у межі Російської імперії. Це також свого роду виправдання, логічне та послідовне обґрунтування своїх дій, їхнє пояснення та описання причин, за якими, на думку автора, вони були єдино правильними.

Записку М. Б. Баркляя-де-Толлі було опубліковано щонайменше два рази. Вперше – у виданні *“Чтения в Императорском обществе истории древностей российских при Московском университете. 1858 р.”*⁴ Найбільш відомою публікацією записки *“Изображение военных действий Первой армии в 1812 году”* є ювілейне видання, здійснене М. Гастфрейндом до 100-ліття початку війни 1812 р.⁵ У передмові Гастфрейнд зазначив: *“Что касается до “истории” самой рукописи, то вот, что я о ней знаю. Рукопись эта, в числе других бумаг, досталась мне по наследству от моего отца (доктора Андрея Андреевича Гастфрейнд, род. В 1811 г., +1 ноября 1891 г.). Имея обширный круг знакомых и огромную медицинскую практику в 40-х и 50-х годах прошлого столетия, мой отец мог получить эту рукопись или от своего знакомого, или от пациента. В 60-х годах XIX века я отлично помню, что эта*

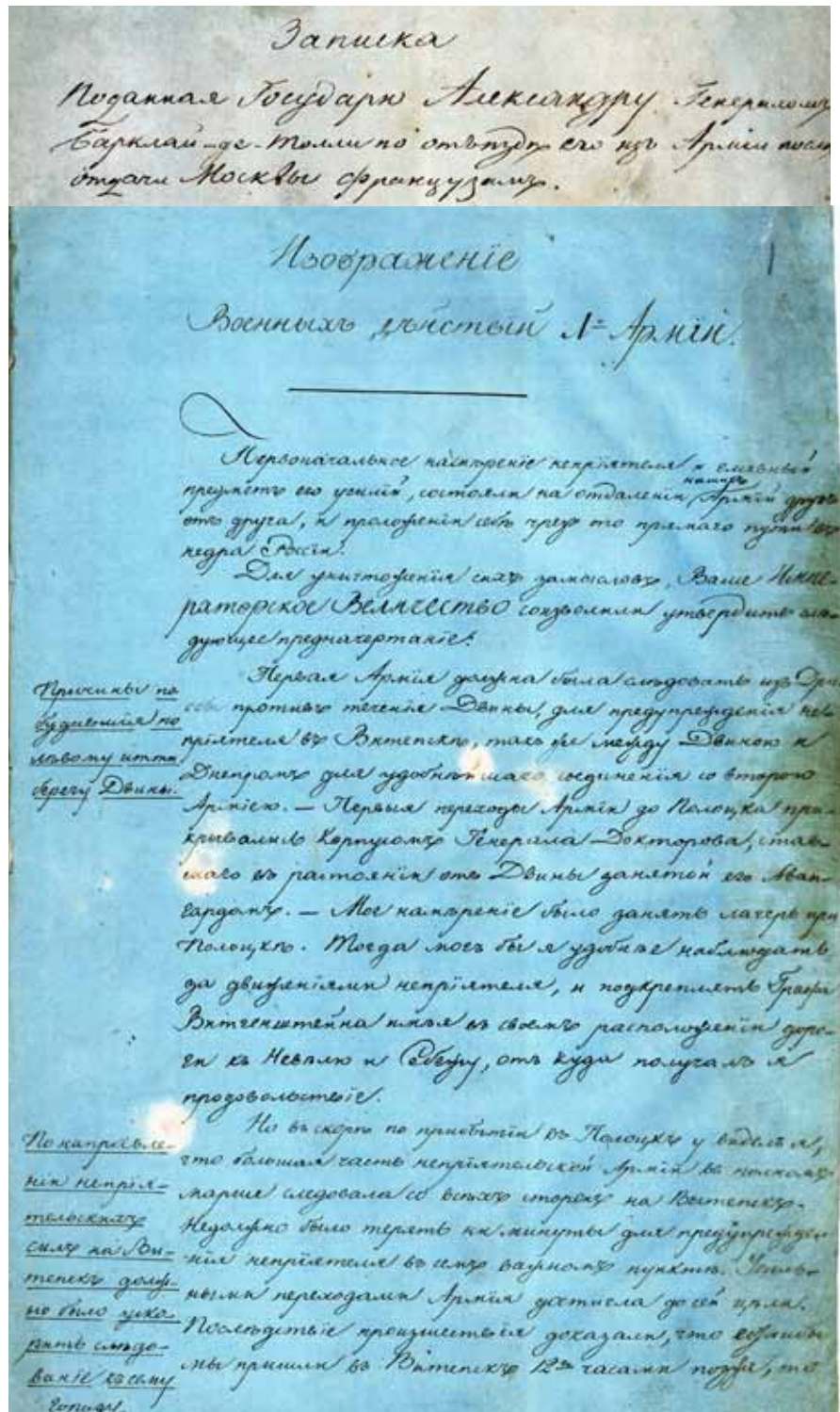
рукопись была уже у моего отца, так как он мне ее показывал"⁶. Ймовірно, йдеться про один із численних списків з документа.

Перші дні після вторгнення французької армії на територію Російської імперії були настільки болючими, а видима відсутність рішучих дій з боку командувача Першою західною армією і гостре нерозуміння його стратегічних планів давали такий сильний резонанс, що не викликає здивування величезна кількість списків з його пояснювальної записки царю, що збереглися донині. Різні особи намагалися проаналізувати дії російських військових на першому етапі війни, зрозуміти причини тих чи інших подій того періоду.

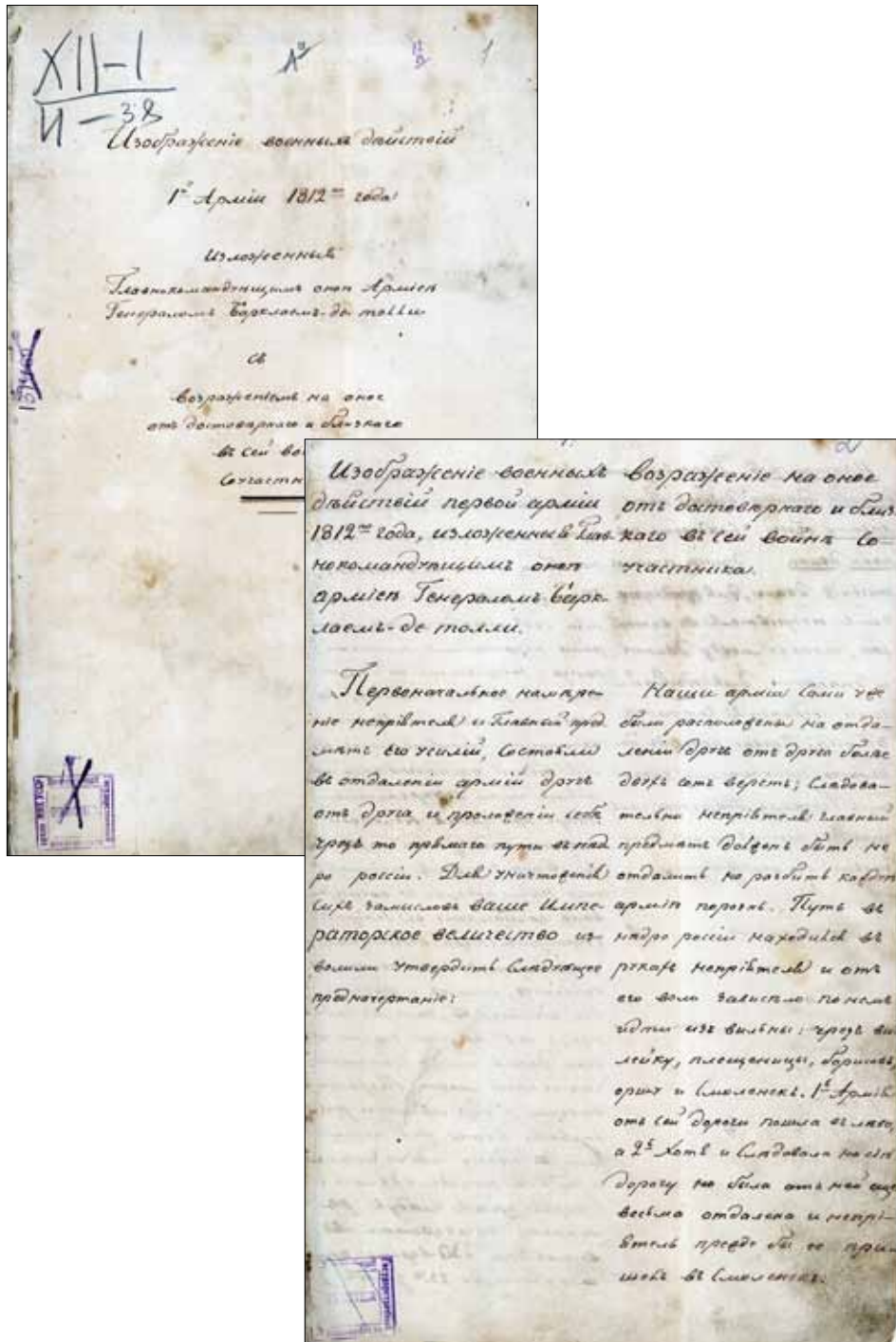
Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) має у своїх фондах три списки з “Изображения действий Первой армии в 1812 году”. Один з них зберігається у фонді 192, Платон, митрополит Київський і Галицький⁷. Видатний церковний та громадський діяч митрополит Платон (Городецький) мав широку сферу впливу, контактів та зацікавлень. Тому не викликає здивування і поява у його особовому фонді даного рукопису. В опису справу датовано таким чином: “Не раніше 20-х років XIX ст.” насправді таке датування прийнятне лише в разі, якщо йдеться про визначення часу створення копії. Оригінал було написано через 2 місяці після складання автором обов’язків головнокомандувача⁸. Цей список є найбільш збереженим з усіх, представлених у зібранні ЦДІАК України. Частково це пояснюється високою якістю паперу, на якому зроблено копію, а також нечастим використанням документа.

Інший список записки зберігається у фонді 533, Київський військовий губернатор⁹. Судячи з водяних знаків на папері, цю копію було створено не раніше 1820 р. Оскільки даний документ знаходиться у фонді, популярному серед дослідників, документ часто використовувався, частково втратив свій первісний вигляд і реставрувався.

Третій, найбільш цікавий, список зберігається у фонді 228, Колекція рукописів з історії, літератури і мистецтва¹⁰ і має назву “Изображение военных действий 1-й Армии 1812-го года, изложенные главнокомандующим оною армиею генералом Барклаем-де-Толли с возражением на оное от достоверного и близкого в сей войне соучастника”. Як випливає з назви, зазначений список вирізняється тим, що в ньому поруч із текстом автора записки містяться зауваження копіюста, причому зауваження за обсягом набагато перевищують основний текст. Судячи з окремих натяків у коментарях, можна припустити, що текст було скопійовано до 1818 р. І хоча вживання автором коментарів щодо Барклая-де-Толлі нині можна сприйняти, як риторичний троп, однак особливості паперу та чорнила вказують на те, що список створено у першій третині XIX ст., тобто цілком припустимо, що він виник ще за життя генерала. Копіюст аналізує не лише дії російської армії на почат-

“Записка, поданная государю Александру генералом Барклай-де-Толли по отводе его из армии после отдачи Москвы французам”. Список. Не раніше 1820 р. ЦДАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 1551, арк. 1.

“Изображение военных действий I-й Армии в 1812 году, изложенные главнокомандующим оною армиею генералом Барклай-де-Толли с возражением на оное от достоверного и близкого в сей войне соучастника”. Список.

Не пізніше 1818 р.

ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 59, арк. 1-2.

ку війни, але й робить докладні своєрідні філософські висновки щодо її результатів та патетично оспівує свою вітчизну:

“Сие краткое изображение военных действий представляется на суждение благоразумных и искусных военных людей хорошо или худо оные производились. Неприятель погиб больше собственно от себя, через недеятельность свою и худое распоряжение, а не предупреждением генерала Барклая-де-Толли во всех его замыслах и быстрых движениях в сердце России. Москва потеряна не случайно, но доведением дел в такие обстоятельства, по каким должно было сему совершиться. Если бы исправление сего и не вышло из власти Барклая-де-Толли, то чем бы он это поправил? На чем он основывал, что Москве несомненно следовало сделаться могилою Наполеона? Не имел сначала на то ни самомалейших причин и видов. И наконец, для чего и каким образом он не выпустил бы Наполеона из Московской дороги? Все сие только сам генерал Барклай-де-Толли может объяснить. А в заключение сего сказать, что достопамятная отечественная война 1812 года есть знамение великой Божией благодати к России, которую милосердие Всевышнего избрало орудием спасения страждущего человечества. Ею явил Он чудеса всемогущества, благости и правды. Ею союз целой Европы против России в шестьсот тысяч человек двадцати языков, сокрушен и сделан орудием для наказания Франции...”¹¹.

На нашу думку, цитований документ є унікальною пам’яткою суспільної думки початку ХІХ ст. і заслуговує на публікацію окремим виданням, що і буде невдовзі здійснено архівом.

На жаль, сама записка Барклая-де-Толлі нечасто використовувалася у джерелознавстві, зокрема при виданні ювілейних збірників документів. Так, у збірнику “Отечественная война 1812 г.”, виданому під редакцією Є. В. Тарле, цей документ відсутній¹². Так само – навіть фрагментарно – не внесено його і до збірника документів “Український народ у Вітчизняній війні 1812 року”¹³. Можливо, певним чином це було пов’язано зі стереотипами, що панували впродовж минулого сторіччя у вітчизняній історичній науці стосовно М. Б. Барклая-де-Толлі. Нині маємо можливість заповнити цю прогалину, вивчаючи документальні джерела, що зберігаються у Національному архівному фонді.

¹ Тарле Е. В. Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год. – М., 1992. – С. 55.

² Там само.

³ Бялязин В. Н. Фельдмаршал Михаил Богданович Барклай-де-Толли. Жизнь и полковая деятельность. – М., 1990. – С. 171–172.

⁴ Изображение военных действий первой армии в 1812 году, Главнокомандующего и Военного министрв, Барклая-де-Толли // Чтения в Импе-

раторском Обществе истории древностей российских при Московском Университете. – Книга 4. – М., 1858. – С. 1–32 (247–279).

⁵ Там само. – С. 5–42.

⁶ Там само. – С. 3–4.

⁷ ЦДАК України, ф.192, оп. 1, спр. 160, арк. 1–24.

⁸ *В. Н. Балязин*. Вказана праця. – М., 1990.– С. 194.

⁹ ЦДАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 1551, арк. 1–24.

¹⁰ Там само, ф. 228, оп. 1, спр. 59, арк. 1–99 зв.

¹¹ Там само, ф. 228, оп. 1, спр. 59, арк. 97 зв.–98.

¹² Отечественная война 1812 г. Сборник документов и материалов / Под ред. Е. В. Тарле. – М. 1941. – 248 с.

¹³ Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. – К., 1948. – 145 с.

Документальный обзор списков записки М. Б. Барклая-де-Толли “Изображение военных действий I-й Армии в 1812 году”, хранящихся в Центральном государственном историческом архиве Украины, г. Киев.

Ключевые слова: М. Б. Барклай-де-Толли; Наполеон; Первая западная армия, фонд; Франко-русская война 1812 г.

The documentary review of the note of M. B. Barklay-de-Tolly “The reflection of the war actions of the First Army in 1812” in the Collections of Central State Historical Archives of Ukraine.

Keywords: M. B. Barklay-de-Tolly; Napoleon I; The First Western Army; the fond; the Franco-Russian War of 1812.